

La imatge de la monarquia medieval cristiana en l'*Educació Secundària Obligatòria*

A imagem da monarquia medieval cristã no Ensino Médio The image of medieval Christian monarchy in the Secondary Education

Francesc GRANELL SALES¹
Andrea MARTÍNEZ CARRILLO²

Resum: Els especialistes en *Didàctica de la Història* accepten, de manera unànime, que els llibres de text són el principal material emprat pel professorat de l'estat espanyol. Així doncs, el present article analitza les imatges artístiques de la monarquia medieval cristiana presents a tres manuals escolars d'història de l'Educació Secundària Obligatòria –un publicat per una gran editorial i dos per grups d'innovació docent– amb motiu d'adverar l'ús que propicien com a recursos didàctics. Els resultats i les propostes de millora que s'exposen també referencien a la metodologia didàctica, en concret, a les destreses pròpies del pensament històric.

Abstract: Specialists in the *Teaching of History* unanimously accept that textbooks are the only –or the main– material used by teachers in Spain. Thus, this article analyzes the artistic images of the medieval Christian monarchy included in three school textbooks – one published by a major publisher and two by educational innovation groups – to confirm their use as a teaching resource. The results refer to didactic methodology, specifically to the ability to historical thinking.

Paraules clau: Monarquia medieval – Llibres de text – Imatge reial – Edat Mitjana – Pensament històric – Secundària.

Keywords: Medieval monarchy – Text books – Royal image – Medieval Age – Historical Thinking – Secondary Education.

ENVIADO: 25.10.2017
ACEPTADO: 11.11.2017

¹ Universitat de València. E-mail: francescgrsa@gmail.com.

² Universitat de València. E-mail: andrey.l.p@hotmail.com.

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 6 (2017/2)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jun-Dez 2017/ISSN 1676-5818

El present article fonamenta la seua raó de ser en l'ús de la imatge artística de la monarquia medieval cristiana com un recurs per a conèixer part dels coneixements especificats al currículum de l'Educació Secundària Obligatoria –ESO–. En aquest sentit, la finalitat de l'estudi és doble. D'una banda, l'anàlisi del tractament didàctic de dit tipus d'imatge mitjançant la revisió crítica d'aquesta en tres manuals escolars d'història.

És aquesta una aproximació a l'estat de la qüestió que dilucida, de manera de parcial però significativa, el mode en què l'alumnat s'enfronta a la imatge artística, atès que hui en dia els llibres de text constitueixen el principal material didàctic del professorat. I, d'una altra banda, la constatació de l'omnipresència de la metodologia del pensament històric al mateix contingut artísticovisual dels llibres de text.

Així doncs, l'estudi està contextualitzat en el 2n curs de l'ESO, l'únic de l'educació secundària que inclou la història medieval, bloc temàtic que comparteix presència curricular amb la història moderna i amb altra disciplina, la Geografia. Abans, però, d'exposar els resultats factuais de la concisa investigació, així com les conclusions extretes de la mateixa, examinem el marc legal i, seguidament, el que ja s'ha estudiat sobre l'ús induït de les imatges artístiques als manuals escolars espanyols d'història.

I. Marc legal. La imatge com a *recurs didàctic* i el pensament històric com a *metodologia*

Els estudis que versen sobre les imatges als llibres de text de secundària no solen tenir en compte, d'entrada, la legislació. Ací, però, es considera un bon punt de partida que fixa els coneixements que s'han d'assolir. Sobre aquesta plataforma s'aixecarà la investigació que hem dut endavant.

A l'estat espanyol el marc legislatiu vigent determina que a l'assignatura de Ciències Socials del 2n curs de l'Educació Secundària Obligatoria s'han d'impartir les matèries d'Història i Geografia. A Història, en concret, els períodes estipulats abracen més d'un mil·lenni d'anys. Inclou l'Edat Mitjana i l'Edat Moderna, car s'inicia en la crisi de l'Imperi Romà i termina en les monarquies absolutes i parlamentàries. En efecte, els continguts són vastíssims i és que, com subratlla López Facal (2014: 279), la Llei Orgànica per a la Millora de la Qualitat Educativa manté un aprenentatge històric basat en una ingent acumulació d'esdeveniments, dades, informacions i activitats de dubtosa eficàcia educativa. No obstant això, si bé les grans editorials de manuals escolars són bastant fidels als dictats de la LOMQE, la llei *per se* no condiciona directament l'ús induït d'imatges artístiques als manuals escolars d'història. Tanmateix, les imatges, com a fonts

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 6 (2017/2)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jun-Dez 2017/ISSN 1676-5818

visuals, no es menystenen ni es releguen a l'oblit. El bloc 1 –sempre ens referirem al 2n curs de l'ESO–, el qual ateny als continguts comuns a l'aprenentatge, estipula³:

- Lectura i interpretació d'imatges.
- Ús de procediments d'anàlisi de documents per a establir comparacions, identificar els canvis i continuïtats i les relacions de causalitat entre diversos fets històrics.

Encara que només són dos els ítems de la llei que al·ludeixen a les imatges, abracen dos qüestions que cal destacar: la primera, una atenció envers la imatge més enllà del contingut textual, atès que la lectura i interpretació exigeix el desenvolupament de destreses pròpies de la història de l'art; la segona, tot considerant la imatge un document, aquesta pot esdevenir un recurs didàctic adequat per a dos destreses pròpies del pensament històric, com són el canvi i la continuïtat i la causa i la conseqüència. Tipus de conceptes que estan mencionats a la introducció de la LOMQE: «comprendre els processos de canvi i les continuïtats pròpies dels assumptes humans», «plantejar-se preguntes obertes i tractar de respondre-les analitzant i avaluant una varietat de fonts», «comprendre la dimensió temporal i causa dels fenòmens històrics».

Pensar històricament (*thinking historically*) és un concepte sobre el qual han reflexionat certs pedagogs nord-americans (WINEBURG, 2001; VANSLEDRIGHT, 2004), així mateix, a la proposta més acceptada del pensament històric (SEIXAS I MORTON, 2013) les destreses metodològiques principals de la història com a disciplina són: continguts substantius, canvi i continuïtat, rellevància històrica, perspectiva històrica, dimensió ètica, fonts i proves, causa i conseqüència. L'objectiu últim d'aquesta metodologia és que l'alumnat aprengui a pensar històricament, és a dir, que considere el fet que saber història no és sols saber el que ha ocorregut en el passat –els continguts històrics–, és també saber en què es fonamenta i com és el nostre coneixement envers aquest; què ocorregué però també com sabem que ocorregué (DOMÍNGUEZ, 2015: 45). D'aquesta manera se l'immisceix en el treball de l'historiador, el qual investiga les fonts per obtenir proves, se serveix d'explicacions causals, processos d'evolució en el temps i com aquests han condicionat el present i estan ja condicionant el futur.

³ La selecció es fa a partir del Document Pont, una ferramenta per a docents elaborada pel CEFIRE que facilita la visualització sistemàtica del currículum escolar. *Internet:* [www.http://mestreacasa.gva.es/c/document_library/get_file?folderId=500014770261&name=DL_FE-929526.pdf](http://mestreacasa.gva.es/c/document_library/get_file?folderId=500014770261&name=DL_FE-929526.pdf).

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 6 (2017/2)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jun-Dez 2017/ISSN 1676-5818

Al bloc 4 de la llei, el qual ateny a la Història, la selecció de continguts està delimitada pel filtre temàtic que especifica el títol de l'article. Per tant, ens centrem en certs ítems de contingut que discerneixen aspectes de la monarquia medieval cristiana:

- La divisió política d'Occident: els regnes germànics i Bizanci.
- La formació de les societats feudals en Occident.
- L'expansió militar europea: les croades.
- L'expansió dels regnes cristians: el procés de conquesta, repoblació i colonització. El regne de València.
- L'enfortiment de la monarquia. Les Corts medievals.
- Les manifestacions artístiques de l'art romànic i gòtic i el patrimoni historicoartístic.

Si s'exceptua el darrer ítem, els continguts suara esmentats no inciten a un estudi on l'ajut, el complement o el contrapunt siga la imatge artística, perquè es relega a un apartat que versa, concretament, sobre art. Per això, proposem que si aquesta s'ha d'emprar durant el procés d'ensenyança-aprenentatge ha de constituir un pont que connecte la manifestació artística amb el fet històric mateix⁴ sense desestimar l'exigu temps que es pot dedicar a l'art dintre de tan ampli temari. En aquest sentit, si es dona una ullada als criteris d'avaluació i indicadors d'èxit que corresponen a cadascun dels damunt dits ítems, hi ha que referencien al recurs de la imatge artística i a les estratègies del pensament històric:

- Comparar diversos conjunts de creences, comportaments socials i institucions i explicar a partir de dita comparació alguns conflictes socials de l'Edat Mitjana, les desigualtats de classe i gènere, els canvis en les representacions artístiques o els moviments culturals.
- Contrastar la informació que proporcionen diverses fonts, tant primàries com secundàries, per a conèixer les característiques de les societats medievals i mostrar els límits de dites fonts en relació amb el biaix derivat del seu origen, autor o context a partir d'algun exemple concret.
- Destacar la diversitat cultural de l'Edat Mitjana i plantejar-se com les diferències culturals propiciaren situacions de discriminació a partir del contrast d'imatges i representacions del passat.

⁴ Argument que ja ha sigut assenyalat pel professor Valls (2007: 19), qui també ha adduït que la relació entre els historiadors i les representacions icòniques ha sigut tradicionalment complexa, cosa que ha provocat l'oblit de les imatges artístiques o l'estimació d'aquestes des d'un punt de vista exclusivament formal (VALLS, 1999: 92).

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 6 (2017/2)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jun-Dez 2017/ISSN 1676-5818

II. Aproximació a l'estat de la qüestió

Durant els tres primers quarts del segle XX les possibilitats didàctiques de les imatges als llibres de text de Secundària eren gairebé nul·les, ja que la seua funció era merament il·lustrativa, decorativa. No se'ls interrogava ni se'ls feia cap mena de menció al·lusiva en el text. A més, la qualitat de la seua exposició era pèssima: estaven escassament catalogades i no adjuntaven cap comentari, inserien retrats imaginaris de determinats personatges històrics, i hi havia que eren anacròniques i el peu d'imatge no ho esclaria.

A l'època franquista, però, hi hagué un grup de manuals –Vicens Vives i Sobrequés– on les imatges començaven a considerar-se com a documents, és a dir, que algunes d'elles eren susceptibles d'una interpretació iconogràfica-iconològica –des del codi visual arribar a la història cultural–, tot estant catalogades amb comentaris i introduint referències en el text a la seua figuració (VALLS, 1999: 86-91).

A partir de la Transició se segueix treballant segons el que llavors ja havien efectuat els manuals de Vicens Vives i Sobrequés quant a la “comprensió documental” de la imatge, a banda s'usen més representacions artístiques coetànies i no es recorre sols a les obres mestres, com era una pràctica habitual amb anterioritat. No obstant això, encara romanien insuficiències i contradiccions, com l'escassa catalogació/ identificació, les contextualitzacions formalistes –les quals impossibiliten l'aproximació sociocultural–, els anacronismes i el nul o erroni plantejament de qüestions i interrogants. El resultat pedagògic era alarmant, doncs, comportava la desatenció total per part de l'estudiant, el qual no considerava les imatges com a fonts serioses d'informació (VALLS, 2000: 63-65).

Havent entrat el nou mil·lenni hi va haver un augment exponencial del nombre d'imatges i de l'espai que se'ls ha assignat als manuals d'història espanyols fins al punt que els envaeixen i, inclús, es mengen el text. Però, encara que les noves tecnologies de reproducció i de manipulació de les imatges han suposat un canvi notori en l'aspecte físic dels manuals, l'aspecte didàctic ha romàs inalterable, si bé s'ha avançat en l'ús documental respecte de l'anterior ús il·lustratiu o decoratiu (VALLS, 2007: 17).

Amb el nou mil·lenni s'engegava l'era digital i l'objectiu de les editorials productores de manuals era –i és– captivar un públic atret per la visualitat múltiple i dispersa, de contemplació breu, on la seua mirada s'exposa gairebé de manera continuada a les pàgines web, la televisió, els vídeos, etcètera (SOMOZA I OSSENBACH, 2009: 37-41).

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 6 (2017/2)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jun-Dez 2017/ISSN 1676-5818

Malauradament, aquesta configuració dels nous manuals condicionada pel mercat consumidor arriba a dificultar la comprensió del significat. No obstant això, no es pot obviar el context marcadament visual de l'alumnat, com ben clarament apunten Miguel Somoza i Gabriela Ossenbach (2009). El fet de negar la seua importància en un món on tot està envaït per la pantalla és negar les transformacions profundes per les quals està passant el sistema escolar en el seu conjunt (VALLE I WAIMAN: 220). Els llibres de text d'història, doncs, han d'adaptar-se al seu temps tot emprant la imatge com un mitjà de coneixement.

Ara el que ens ocupa és l'anàlisi del criteri didàctic que segueixen els manuals d'història actuals perquè creguem que més enllà de la seua funció estètica-motivadora, cal reconceptualitzar el valor de la imatge i capitalitzar una intencionalitat pedagògica concreta que propicie el desenvolupament d'unes eines epistemològiques adequades. La imatge no només recrea la pàgina d'un llibre, sinó que pot detonar la subjectivitat, la sensibilitat d'un individu alhora que li transmet informació. Té una especificitat que ha de ser ensenyada i apresada i, en el cas de que es tracte de manera òptima és una font historiogràfica plena de potencialitats (CASABLANCAS, 2001: 4; VALLS, 1999: 78).

De fet, investigadors de l'àmbit de l'educació que han estudiat el profit didàctic de l'obra d'art com a font històrica han conclòs que aquesta és una ferramenta pedagògica que ajuda l'estudiant a construir un coneixement històric del passat òptim de la mateixa manera que ho fan altres fonts primàries (BARTON, 2001 i 2005).

Amb tot, el nostre examen ha consistit a analitzar la funció didàctica de les imatges artístiques que mostren a un monarca medieval amb motiu d'adverar si acompleixen el que estipula el currículum vigent i si propicien un coneixement històric vàlid. El mètode d'anàlisi parteix del que planteja Silvina Casablanca (2001) –compartit pel professor Gómez Carrasco (2014)–, si bé no s'acobla a la divisió de funcions que assenta l'especialista. A banda de considerar només les imatges estrictament artístiques per la seua pròpia especificitat didàctica (SUH, 2013), nosaltres hem reduït el nombre de funcions.

Tres són les funcions o usos didàctics induïts de la imatge: motivar la lectura –funció estètica o il·lustrativa–, esclarir visualment un concepte o donar informació valuosa mitjançant la pròpia exposició visual i el propi comentari que porten adjunt –funció

explicativa–, o extraure els coneixements històrics que la mateixa imatge aporta –funció inferible–⁵.

Tanmateix, el tractament didàctic als manuals escolars també ha de considerar si les imatges estan identificades o no i de quina manera, i si aquestes són contemporànies al context històric adient. Així doncs, els llibres de text examinats atenyen a edicions que actualment estan vigents –inclús l'edició de l'any 2007 elaborada pel projecte Kairós–:

- RAMÍREZ, Santos; SOUTO, Xosé Manuel (coords.). *Ciències Socials, Geografia i Història*. València: Nau Llibres, 2015. Elaborat pel grup d'investigació i innovació pedagògica Gea-Clío.
- GARCÍA, Margarita; GATELL, Cristina; RIESCO, Sergio. *Geografia i Història*. València: Vicens Vives, 2016.
- MADALENA, José Ignacio; MAESTRO, Pilar; PEDRO, Enric. *Ciencias Sociales. Geografía e Historia*. València: Riialla-Octaedro, 2007. Elaborat pel projecte Kairós.

I aquests són els resultats:

Taula 1. Percentatges quantitius de les funcions didàctiques i de les qüestions formals de les imatges

	Il·lustrativa	Explicativa	Inferible	Coetànies	Identificades
Riialla - Octaedro	3/21 (14%)	17/21 (80%)	1/21 (5%)	16/21 (76%)	4/21 (19%)
Gea-Clío	4/9 (44%)	5/9 (55%)	0/9 (0%)	7/9 (78%)	0/9 (0%)
Vicens Vives	0/21 (0%)	18/21 (85%)	3/21 (15%)	20/21 (95%)	16/21 (76%)

Font: elaboració pròpia.

Primerament, s'aprecia que la identificació de les imatges es tracta de manera superficial i sense rigor formal. La catalogació de les obres d'art no presenta la importància cabdal que realment hauria de tindre per evitar la transmissió de

⁵ Categories d'anàlisi semblants a les que han aplicat estudis que versen sobre recursos textuais (PINSON, 2007).

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 6 (2017/2)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jun-Dez 2017/ISSN 1676-5818

coneixements erronis a l'alumnat. Així doncs, adverem un mal ús de l'obra d'art com a font històrica. La catalogació d'obres que presenta Gea-Clío referma aquest argument atesa la seua carència total d'imatges ben identificades. Encara que algunes obres inclouen comentaris explicatius, cap d'elles sembla tenir la intenció de ser identificada, tot demostrant una nul·la eficiència de catalogació.

Quant a Rialla-Octaedro, comprovem certa voluntat de catalogació, però, encara així, es tracta de manera molt exigua, sense arribar a una cinquena part de les obres ben catalogades. Per contra, la identificació que du a terme l'editorial Vicens Vives sí que mostra una millora en el tractament de les imatges. Aporta una catalogació prou acurada de les obres (76%), tot incloent títol, localització i cronologia. Però, al mateix temps, hi ha una falta de precisió en l'ordre de les identificacions, a banda d'errors de catalogació molt greus que caldria esmentar: equivocacions en el tipus d'art –una miniatura es confon amb una pintura o gravat i a la inversa–, el qual sovint no s'especifica; absència total de peu d'imatge en tres obres; i selecció de detalls d'obres que no s'indiquen. Altrament, caldria destacar la presència majoritària d'un art en concret en tots tres llibres, la miniatura. Es tracta d'un aspecte positiu perquè a través de la qual es podrien resoldre molts dels problemes derivats del següent tema que tractem, l'anacronisme.

D'entrada, cal aclarir que per coetànies s'han considerat totes aquelles obres que pertanyen al marc cronològic de l'Edat Mitjana. Les tres editorials fan un bon ús de les imatges en aquest sentit; totes tres no n'exposen menys del 75%. Resseguint la línia de l'apartat anterior respecte a un ús més òptim de les qüestions formals del contingut visual, Vicens Vives presenta el percentatge més elevat (95%). Gairebé el total de les imatges són coetànies al moment històric, cosa que corrobora una atenció intencionada i acurada. Així mateix, cal subratllar la presència de retrats de reis coetanis, en lloc de l'habitual exposició de pintures posteriors realitzades en època moderna.

Quant a les funcions didàctiques, el fet d'entendre la imatge artística com a document esdevé l'antítesi a la consideració com a mera il·lustració. L'ús il·lustratiu, el que fa referència al moment històric però eludeix el que explica concretament el text, és encara prou elevat en el cas de l'editorial Nau Llibres (44%). Trobem moltes imatges sense relació directa amb el text i amb una finalitat essencialment decorativa. El mateix ocorre en el cas de l'elaborat pel projecte Kairós, on un 14% de les imatges presenten una funció il·lustrativa. Encara així, el cas de Vicens Vives evidencia que l'arcaic predomini de la imatge il·lustrativa va caient en desús. Cap imatge té una

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 6 (2017/2)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jun-Dez 2017/ISSN 1676-5818

funció il·lustrativa, totes tenen una vinculació directa amb el text o són treballades mitjançant les activitats.

Cas a banda és l'ús documental que propicia l'aproximació iconogràfica i iconològica. L'estatut documental de la imatge pot explotar-se de diferents modes, no obstant, l'anàlisi que hem realitzat es restringeix a dos: la funció explicativa i la inferible.

La funció explicativa permet reforçar la comprensió d'un concepte i fomentar la transmissió de coneixements des de la font visual i el text que pot aparèixer a peu d'imatge. Es percep certa intenció de millora en l'ús de la imatge com a ferramenta didàctica que revela l'alt percentatge d'obres que són explicades, especialment en el cas de Riialla-Octaedro i Vicens Vives (85%). D'aquesta manera, es fa palès que aquesta funció és la majoritària en els tres llibres de text analitzats. Es tracta d'una funció adequada per a l'aprofitament de les imatges, coetànies i ben identificades, com a recursos didàctics.

En darrer lloc, respecte a la funció inferible, cal ressaltar l'exigua presència. La funció inferible és excepcional perquè treballa el coneixement històric des de la lectura i interpretació de la imatge, destresa que apareix en el currículum. L'obra no sols il·lustra o explica el contingut, sinó que permet extraure una informació molt més completa des de l'obra, argument que concorda amb la tesi de Pilar Maestro sobre una història amb un horitzó més ampli i proveït d'elements més rics (MAESTRO, 2002).

Doncs, cap de les tres editorials presenta un percentatge major al 20% i el projecte Gea-Clío no mostra intenció d'aplicar una funció inferible en cap imatge, a més, les obres apareixen numerades però en cap moment són interpel·lades al contingut textual. En Vicens Vives sí que s'adverteix una incipient voluntat de partir de la pròpia imatge per a conèixer la història (15%). De fet, en molts casos és el propi alumnat qui crea el seu propi coneixement, tot argumentant conclusions extretes de les preguntes entorn a la imatge. Les activitats que es plantegen analitzen els personatges i el valor simbòlic dels atributs que els caracteritzen, a banda d'estimular la recerca d'informació complementària.

Arribats a aquest punt, el tractament didàctic induït de les imatges a aquests tres llibres de text és dissemblant. Pel que fa a l'ús de la imatge com a document històric, els dos grups d'innovació educativa –Projecte Kairós i Gea-Clío– presenten uns percentatges amb més esmenes respecte al llibre representatiu de les grans editorials –Vicens Vives–. Així, el fet que les fonts primàries en els llibres de text confeccionats per

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 6 (2017/2)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jun-Dez 2017/ISSN 1676-5818

grups d'innovació didàctica estan presents en les activitats (SÁIZ, 2010: 601), està assumida pel que fa a les fonts textuais, però no a les visuals.

III. Pensar històricament mitjançant imatges

Si bé existeix una sòlida línia de treball associada a l'anàlisi de la didàctica de la imatge, encara no s'ha dedicat un estudi sistemàtic que discernisca quines competències del pensament històric s'indueixen a les imatges dels llibres de text de Secundària⁶. El fet d'adverar dita qüestió contribuiria a millorar l'estat de la qüestió si es considera que *thinking historically* fomenta el pensament crític dels estudiants, atès que, d'aquesta manera, la història esdevé la disciplina més completa i preparada per abordar l'estudi dels éssers humans en societat. En aquest sentit, el pensament històric, junt a l'adequada identificació de les imatges, propiciaria la formació d'una idea de la monarquia medieval cristiana més vàlida, allunyada d'uns estereotips que poden afectar seriosament les possibilitats de comprensió d'aspectes essencials de la societat de l'Edat Mitjana (FURIÓ, 1990; HEERS, 1995; SABATÉ, 2012).

Bé es pot afirmar que l'alumnat que escomet la història de la monarquia medieval cristiana a partir de les imatges d'aquesta en dos dels tres llibres de text seleccionats – Nau Llibres i Rialla-Octaedro – no ho fan a través del pensament històric. De fet, el manual elaborat pel grup Gea-Clío treballa notòriament el pensament històric des del mateix contingut textual –cosa que no és habitual a la gran majoria de manuals escolars d'història (SÁIZ, 2014)– i, en canvi, hi ha una evident descurança respecte al contingut visual. Així mateix, l'exigua presència d'aquesta metodologia només s'aprecia en la inclusió d'unes imatges artístiques per la rellevància històrica del fet mateix: verbigràcia, un retrat de Carlemany o un ritus de vassallatge.

Però, Rialla-Octaedro, així com Vicens Vives, contempen una segona destresa del pensament històric quan consideren l'obra d'art com una font iconogràfica o visual. És aquest un plantejament profitós (HERNÁNDEZ, 2011) centrat, sobretot, en la descripció dels atributs del rei, els quals representen la concentració del poder en una persona, la qual lluitava per mantenir-se en la cima de la piràmide social.

D'altra banda, cal ressaltar que el publicat per l'editorial Vicens Vives va un pas més enllà en la proposta incipient del pensament històric a les imatges, que, explotada

⁶ S'ha subratllat la importància –i carència– d'aquesta relació (GÓMEZ; LÓPEZ 2014), de la mateixa manera que s'ha fet als manuals d'història de Primària (GÁMEZ-CERUELO; SÁEZ-ROSENKRANZ, 2017).

convinentment, podria marca el model a seguir: des del respecte envers el significat últim de la imatge es construeix el coneixement històric. Ens referim a la comprensió de l'obra d'art des de la perspectiva històrica. En aquest sentit, una activitat planteja la construcció d'una història imaginada a partir del que representa una miniatura que mostra un acte d'investidura del rei envers el vassall. Després, s'ha de valorar si hauria pogut passar en l'Edat Mitjana o, per contra, la nova història recreada és inversemblant.

En última instància, si es considera que el pensament històric ha d'esdevenir una pràctica generalitzada a les classes d'història, aquest ha d'abraçar també l'àmbit de la visualitat artística. És clar, el nostre objectiu no és la inclusió d'un major nombre d'imatges artístiques als manuals per augmentar les possibilitats didàctiques; ni tampoc ho és el fet de discutir l'escassa presència de la imatge com a recurs didàctic, contingut o criteri d'avaluació. Tanmateix, sí que som partidaris d'una selecció premeditada d'imatges que, d'una banda, economitzen el temps d'una unitat didàctica sobre l'Edat Mitjana i, d'una altra, acomplisquen la legislació vigent.

És per això que exposem un exemple que aplica el que estem dient. Consisteix en una activitat de síntesi amb dues imatges: la, de sobres coneguda, taula de la batalla del Puig del retaule del Centenar de la Ploma atribuït a Marçal de Saxònia i datat al primer quart del segle XV i la miniatura de les Corts presidides per Jaume I que conté el foli 75r del Llibre Verd (1342-1352) de l'Arxiu Històric de Barcelona. La mera selecció d'ambdues i la mateixa proposta d'activitat envers aquestes assoleixen el que havien assumit els llibres de text analitzats: la rellevància històrica –per acoblar-se dins el tema que versa sobre l'expansió dels regnes cristians i, especialment, el de València– i la consideració com a font iconogràfica. La resta de competències del pensament històric i certs ítems del currículum es practicarien mitjançant el treball autònom de l'alumnat:

- Causa i conseqüència. Una escena representa la batalla cabdal de la conquesta de València per part de Jaume I, l'altra, la celebració de Corts medievals presidides pel mateix rei. Raona un argument que relacionant ambdues imatges explique per què la monarquia medieval s'enfortí a partir del segle XIII.
- Canvi i continuïtat, perspectiva històrica i dimensió ètica. L'exèrcit cristià de la batalla ataca els musulmans, no obstant, conquerida València, Jaume I va declarar que aquests podrien quedar-se a la terra que havia sigut seua. Com fou la convivència entre musulmans i cristians a

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 6 (2017/2)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jun-Dez 2017/ISSN 1676-5818

València tenint en compte que imatges com la de la batalla del Puig s'exposaven en àmbits privats i públics de la València medieval? Creus que en l'actualitat hi ha situacions d'acceptació o exclusió d'altres religions o cultures? Comenta-ho.

Relació de conclusions

El tarannà de les eines didàctiques artísticovisuals que els llibres de text disposen a l'alumnat de 2n de l'Educació Secundària Obligatòria no afavoreix la comprensió de la monarquia medieval cristiana en la seua totalitat. És clar que la legislació vigent pretén l'assoliment d'uns continguts vastíssims per part de l'estudiant; si el repartiment de continguts de geografia i història fora equitatiu, s'han de conèixer mil anys d'història en, aproximadament, dos mesos.

Però, els camins pels quals ha discorregut el present article han partit des de la pròpia interpretació de la llei educativa, a través de la qual pot immiscir-se el recurs didàctic de la imatge artística a raó de conèixer la monarquia medieval. En conseqüència, l'afirmació inicial requereix un altre tipus d'argument conclusiu que el que es basa, principalment, en la crítica negativa de la LOMQE i, per tant, en la necessitat de propostes alternatives.

Apuntem directament envers les funcions induïdes a les imatges artístiques dels manuals escolars d'història. Com hem dit amb anterioritat, la cosmovisió de l'alumnat participa de la visió múltiple de xarxes socials, pàgines web, la televisió, etcètera. I és en aquest context on les imatges artístiques juguen un paper cabdal. En veritat, ha hagut una evident evolució des dels inicis del sistema escolar: des d'una primitiva funció il·lustrativa-decorativa fins a l'exposició de l'obra d'art que, al capdavall, esdevé una font històrica. De manera paral·lela, els aspectes formals i la selecció a partir de la seua contemporaneïtat també han millorat, sobretot, si hom ho compara amb èpoques pretèrites.

Malgrat aquesta evolució, tot està per fer. La situació actual dista d'una didàctica adequada de la imatge artística. Tenint en compte els resultats obtinguts sobre l'anàlisi dels tres llibres de text, ni tan sols s'immisceix aquesta en la comprensió del coneixement històric del currículum. És en aquest punt on el paper dels historiadors de l'art, o, almenys, el de professionals versats en destreses historicoartístiques, és fonamental. La imatge artística exigeix una major precisió per definir què es representa, on i quan es produí l'obra d'art; una major precisió per assumir quin és el

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 6 (2017/2)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jun-Dez 2017/ISSN 1676-5818

seu significat últim abans de ser exposada i interpel·lada dintre el discurs històric del manual escolar.

En última instància, hem plantejat la possibilitat de considerar una metodologia que, gairebé, és nul·la en l'àmbit de la imatge artística, el pensament històric. En efecte, el pensament històric pot esdevenir una metodologia totalitzadora que siga l'eix vertebrador del procés d'ensenyança-aprenentatge, no sols per a evitar l'escassa atenció que presta l'alumnat al contingut visual, sinó també per defugir la divisió epistemològica entre text i imatge.

Bibliografia

- BARTON, Keith. "A picture's Worth: Analyzing historical photographs in the elementary grades". *In: Social Education*, núm. 65 (5), 2001, pp. 278-283.
- BARTON, Keith. "Primary sources in history: breaking through the myths". *In: Phi Delta Kappan*, núm. 86(1), pp. 745-753.
- CASABLANCAS, Silvina. "En cuanto a las imágenes en textos escolares. Función, relevancia y características desde una perspectiva didáctica". *In: BALDIVIESO HERNÁNDEZ, Silvia; BEZIES CRUZ, Patricia. XII Congreso Nacional y I Iberoamericano de Pedagogía. Hacia el tercer milenio: Cambio educativo y educación para el cambio. Vol. II. Madrid: Sociedad Española de Pedagogía, 2001, pp. 303-304.*
- FURIÓ DIEGO, Antoni. "¿Quina edat mitjana? La percepció de l'escenari medieval entre els estudiants d'història". *In: Revista d'història medieval*, núm. 1, (1990), pp. 251-275.
- GARCÍA FITZ, Francisco. "La reconquista, un estado de la cuestión". *In: Clío & crimen*, núm. 6, (2009), pp. 142-215
- GÁMEZ-CERUELO, Virginia; SÁEZ-ROSENKRANZ, Isidora. "La imagen como documento gráfico visual en la enseñanza de la historia en Educación Primaria en perspectiva comparada. Análisis y propuesta didáctica". *In: Revista Electrónica Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, núm. 20(2), (2017), pp. 127-142.
- GÓMEZ CARRASCO, Cosme Jesús; LÓPEZ MARTÍNEZ, Ana María. "Las imágenes de los libros de texto y su función en la enseñanza de la Historia. Diseño de un instrumento de análisis". *In: Enseñanza de las Ciencias Sociales*, núm. 13, (2014), pp.17-29.
- HEERS, Jacques. *La invención de la edad media*. Barcelona: Crítica, 1995.
- MAESTRO GONZÁLEZ, Pilar. "Libros escolares y Currículum: del reinado de los libros de texto a las nuevas alternativas del libro escolar". *In: Revista de Teoría y Didáctica de las Ciencias Sociales*, núm. 7, (2002), pp: 25-52.
- PINSON, Gerard. *Enseigner l'histoire: un métier, des enjeux*. Normandie: Hachette Education, 2007.
- SABATÉ CURULL, Flocel. *L'Edat Mitjana: món real i espai imaginat*. Catarroja: Afers, 2012.
- SÁIZ SERRANO, Jorge. "¿Qué historia medieval enseñar y aprender en educación secundaria?". *In: Imago temporis. Medium Aevum*, núm. 4, (2010), pp: 594-607.

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 6 (2017/2)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jun-Dez 2017/ISSN 1676-5818

- SÁIZ SERRANO, Jorge. “Fuentes históricas y libros de texto en secundaria: una oportunidad perdida para enseñar competencias de pensamiento histórico”. In: *ENSAYOS, Revista de la Facultad de Educación de Albacete*, núm. 29(1), 2014, pp. 87-99.
- SEIXAS, Peter; MORTON, Tom. *The Big Six Historical Thinking Concepts*. Canadá: Nelson Education, 2013.
- SOMOZA RODRÍGUEZ, Miguel; OSSENBACH SAUTER, Gabriela. “Los manuales escolares españoles en la época digital. De la textualidad a la iconicidad”. In: SPREGELBURD, Roberta Paula; LINARES, María Cristina (coords.). Luján: Universidad de Luján, 2009, pp. 31-46.
- VALLE, Laura Cristina del; WAIMAN, David. “Las imágenes medievales en los manuales escolares argentinos”. In: *Mirabilia Ars. Sobre cuestiones de Arte y Estética*, núm. 2, (2014), pp. 219-231.
- VALLS, Rafael. “Sobre la selección y uso de las imágenes de los manuales escolares de Historia: un ejemplo español (1900-1998)”. In: *Clío y Asociados. La Historia enseñada*, núm. 4, (1999), pp. 77-100.
- VALLS, Rafael. “La història en els manuals: entre textos i contextos”. In: *L'Espill*, núm. 6, (2000), pp. 61-74.
- VALLS, Rafael. “El currículo de historia en la enseñanza secundaria española (1846-2005): una aproximación historiográfica y didáctica”. In: *Íber*, núm. 46, (2005), pp. 9-35.
- VALLS, Rafael. “Las imágenes en los manuales escolares de Historia y las dificultades de su uso didáctico”. In: *Clío y Asociados. La Historia enseñada*, núm. 11, (2007), pp. 11-23.
- VANSLEDRIGHT, Bruce. “What Does it Mean to Think Historically and How Do You Teach It?”. In: *Social Education. Research and Practice*, núm. 68(3), (2004), pp. 230-233.
- WINEBURG, Sam. *Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past*. Philadelphia: Temple University Press, 2001.